

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ τόπου μας

* * *

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
ΙΑΤΡΟΣ-ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΗΣ

Ο ΚΩΔΙΚΑΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ

Γενικά

Ὁ «Κώδιξ τῆς Ἱερᾶς Ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος 1877», τό δῆξ μέ ἦτα, ὅπως ἀναγράφεται στό σκληρό ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου, μέσα σέ μιά καρδιόσχημη ἐτικέτα, εἶναι ἓνα πολύτιμο κεμίλιο τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ ἐπιγραφή αὐτή στό ἐξώφυλλο μόλις διακρίνεται λόγῳ τῆς παλαιότητας καί τῆς πολυχρησίας τοῦ Κώδικα.

Ἐδῶ θά ἤθελα νά ἀναφέρω λίγα λόγια γιά τή λέξη *κώδικας*. Εἶναι δάνειο ἀπό τὴν λατινική γλῶσσα. Προέρχεται ἀπὸ τή λέξη *codex*, γι' αὐτό καί στό «Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης» πού ἐκδόθηκε ἀπὸ τόν Ἄνθιμο Γαζῆ στά 1808, δέν περιέχεται ἡ λέξη *κώδικας* μέ ὅποιαδήποτε γραφή. Νομίζω ὅτι ἡ προσφορότερη ἑλληνική λέξη πού ἀποδίδει τὴν ἔννοια τοῦ *codex* εἶναι δέλτος. Ἡ λέξη *κώδικας* ἔχει πολλές ἔννοιες. Παλαιότερα σήμαινε κυρίως τό σύνολο τῶν χειρόγραφων φύλλων ἀπὸ πάπυρο ἢ περγαμινή. Ἀργότερα, προσδιόριζε τό σύνολο δέσμης φύλλων ἀπὸ χαρτί, σέ σχῆμα βιβλίου. Σήμερα σημαίνει καί τή συλλογή διαφορετικῶν ἐγγράφων σέ ἓνα σῶμα. Στή δική μας περίπτωση ἀφορᾷ τὴν καταγραφὴ ὄλων των δραστηριοτήτων τῆς ἐπισκοπῆς σέ ἓνα δεδομένο χρονικό διάστημα.

Η ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ ΚΑΙ ΛΥΚΟΣΤΟΜΙΟΥ

Ἡ παλαιότερη ἀναφορὰ στὴν ἐπισκοπή αὐτὴ ἀνάγεται στὶς ἀρχές τοῦ 10ου αἰῶνα (περίπου 901-907 μ.Χ.) στό *Notitiae Episcopatum*, [δηλαδή Ἐκκλησιαστικόν Τακτικόν] τοῦ πατριάρχου Νικολάου Μυστικοῦ. Σ' αὐτό, μεταξύ τῶν ἄλλων, ἀναγράφονται καί οἱ ὑπαγόμενες στὴν μητρόπολη Θεσσαλονίκης ἐπισκοπές. Ἡ «Ἐπισκοπή Λυκοστομίου ἤτοι Θεσσαλικῶν Τεμπῶν», ὅπως εἶναι

ή πρώτη χρονολογικά καταγραφή της, καταλαμβάνει τήν ένδέκατη θέση επί συνόλου δώδεκα επισκοπῶν. Ἡ καταγραφή αὐτή τῶν ἀρχῶν τοῦ 10ου αἰῶνα μπορεῖ νά συνδυασθεῖ μέ τά ἀρχαιολογικά εὐρήματα ἀπό τίς πρῶτες ἀνασκαφικές ἔρευνες μέσα στό κάστρο τοῦ Πλαταμῶνα ἀπό τή Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, τά ὁποῖα μᾶς γνωστοποιοῦν τήν παρουσία τοῦ κάστρου καί μεγάλου μέρους ἀπό ἀρχιτεκτονικά μέρη γλυπτοῦ διακόσμου ἀπό τόν 10ο αἰῶνα, καθῶς καί τήν ὑπαρξη ναοῦ ἐντός τοῦ κάστρου ἀπό τόν 11ο αἰῶνα. Κατά τόν 15ο αἰῶνα παρατηρεῖται μιᾶ ἀξιόλογη ἀλλαγὴ στόν τίτλο τῆς ἐπισκοπῆς. Ἔχουμε γιά πρώτη φορά τήν ἐμφάνισι τοῦ τοπωνυμίου «Πλαταμῶνος», τό ὁποῖον μάλιστα προηγεῖται τοῦ Λυκοστομίου. Κατά τούς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας παρατηροῦμε ὅτι δέν ὑπάρχει σταθερότητα ὡς πρὸς τόν τίτλο τῆς ἐπισκοπῆς. Στίς περισσότερες περιπτώσεις ἀναφέρεται ὡς ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου, ἄλλες φορές ὅμως ἡ ἐξεταζόμενη ἐπισκοπή σημειώνεται ἀπλῶς ὡς Πλαταμῶνος. Κατά τήν τελευταία περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας εἶχε πλέον καθιερωθεῖ ἀπλά ὡς ἐπισκοπή Πλαταμῶνος.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς:

Α. Ἀρχικά πρέπει νά δεχθοῦμε ὅτι ἡ πρώτη ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς ἦταν τό Λυκοστόμιο. Τό Λυκοστόμιο, σύμφωνα μέ ὅλες τίς μέχρι σήμερα ἐνδείξεις, ἦταν μιᾶ πολύ μικρή πόλη, «πόλισμα» ἢ «πολίχνιον» ἀναφέρεται στίς πηγές. Ὁ ἐντοπισμός του δέν ἔχει μέχρι σήμερα τεκμηριωθεῖ ὀριστικά καί ἐπιστημονικά. Ὑπάρχουν πολλές ἀπόψεις. Οἱ παλαιότερες προέχονται ἀπό τούς ξένους περιηγητές (Bjornstahl, Dodwell, Leake, Tozer, Heuzey καί ἄλλοι). Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ παλαιότερους, ἀλλά καί σύγχρονους ἀρχαιολόγους καί ἐρευνητές (Tafel, Stahlin, ἐπίσκοπος Ἀμβρόσιος Κασσάρας, Βέης, Βακαλόπουλος, Ἀβραμέα, Helly, Hild καί ἄλλοι). Τόσο μεταξύ των ξένων περιηγητῶν, ὅσο καί μεταξύ των νεώτερων ἐπιστημόνων, δέν ὑπάρχει ταύτιση ἀπόψεων ὡς πρὸς τήν θέση τοῦ Λυκοστομίου. Οἱ διάφορες θέσεις πού προτάθηκαν ἦταν: μεταξύ Γόννων καί Ἰτέας – ὁ Μπαμπιάς (ὁ σημερινός οἰκισμός Τέμπη) – τό Κάστρο τῆς Ὠριᾶς – τά στενά των Τεμπῶν – ἡ περιοχὴ κοντά στίς ἐκβολές τοῦ Πηνειοῦ στή θέση τῆς ἀρχαίας πόλεως Φίλα, ἡ ὁποία φαίνεται νά εἶναι καί ἡ πιό πιθανή. Πάντως ὅλοι οἱ χαρτογράφοι τοποθετοῦν τό Λυκοστόμιο, μέ τήν λατινική γραφή Lycostomo, στήν ἔξοδο τῶν Τεμπῶν, κοντά στή θάλασσα. Ἀπό ὅλα αὐτά γίνεται φανερό πῶς οἱ γνώσεις μας ὅσον ἀφορᾷ τήν θέση τοῦ Λυκοστομίου παραμένουν ἀτελεῖς καί οἱ ἀπόψεις πού ἔχουν διατυπωθεῖ μόνον ὡς ὑποθέσεις μποροῦν νά ἐκληφθοῦν. Ἡ θέση τῆς παραμένει ἄγνωστη ἴσως ἐπειδὴ δέν βρέθηκαν στίς ἱστορικές πηγές σαφεῖς καί συγκεκριμένες πληροφορίες

καί ἡ ἀρχαιολογική σκαπάνη δέν ἔτυχε νά ἐντοπίσει μέχρι σήμερα ἀδιάφευστα στοιχεία τῆς χωροθέτησός της.

Β. Σάν δεύτερη ἔδρα τῆς ἐξεταζόμενης ἐπισκοπῆς δεχόμαστε τόν Πλαταμῶνα. Ἡ πρώτη ἱστορική μνεία περὶ Πλαταμῶνος βρίσκεται στό ἔργο τοῦ ἄραβα γεωγράφου Al-Idrisi τοῦ 1154 μ.Χ. Ἀπό τήν περίοδο αὐτή μέχρι καί τά τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα ὑπάρχουν πολλές ἱστορικές ἀναφορές γιά τήν παρουσία τῆς ἔδρας τῆς ἐπισκοπῆς στόν Πλαταμῶνα. Ὅμως ἡ παρακμή πού παρουσίασε ὁ οἰκισμός κατά τόν 17ο αἰῶνα ἔφερε τήν ἀνάγκη μεταφορᾶς τῆς ἔδρας τῆς Ἁμπελάκια, μιά πολίχνη τῆς ὁποίας ἡ ἀναμενόμενη ἐν συνεχείᾳ ἀκμή τῆς ἦταν ἐμφανής. Ἄν μάλιστα λάβουμε ὑπ' ὄψιν ὅτι ὑπάρχουν ἀρχαιολογικά δεδομένα τά ὁποία ὀδηγοῦν, μέ κάποια ἀσάφεια εἶναι ἀλήθεια, πῶς τό ἀρχικό κτίριο τῆς ἐπισκοπῆς στή Ἁμπελάκια ἐγινε τό 1677, δέν θά εἴμαστε ἀσυνεπείς ἂν θεωρήσουμε τή χρονολογία αὐτή σάν τήν πιθανότερη, ὅσον ἀφορᾷ τήν μεταφορά τῆς ἔδρας τῆς ἐπισκοπῆς ἀπό τόν Πλαταμῶνα στή Ἁμπελάκια.

Γ. Ἡ ἐπόμενη –τρίτη στή σειρά– ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου εἶναι, λοιπόν, τά Ἁμπελάκια. Ἡ περίοδος αὐτή συμπίπτει μέ τήν μεγάλη οἰκονομική ἀνθιση τοῦ οἰκισμοῦ, κυρίως ἀπό τήν παραγωγή νημάτων καί τήν ὁμορφη χρωματικά καί ἀνθεκτική ἐρυθρή βαφή τους, ξακουστή σέ ὅλη τήν Κεντρική Εὐρώπη. Ἡ ἀρχική παρουσία πολλῶν συντεχνιῶν κατέληξε τελικά στήν σύμπτυξή τους καί στήν δημιουργία τῆς περιήφους «Συντροφίας», ἡ ὁποία κατέστη πηγὴ εἰσροῆς πλοῦτου στή Ἁμπελάκια. Ἐπίσης, ἡ περίοδος αὐτή συμπίπτει μέ τήν παρουσία τοῦ πληθωρικοῦ καί χαρισματικοῦ ἐπισκόπου Διονυσίου Μιχαήλ καί τήν δημιουργία τῆς Σχολῆς τῶν Ἁμπελακίων, ἡ ὁποία εἶχε στό προσωπικό της διάσημους τήν περίοδο ἐκείνη σχολάρχες καί διδασκάλους. Ἡ ἐπελθοῦσα ὅμως μεγάλη παρακμή τοῦ οἰκισμοῦ στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα, μαζί μέ τήν ἐμφάνιση τῆς μάλιστα λοιμωδῶν μεταδοτικῶν νοσημάτων τήν ἴδια περίοδο, ἔκαναν ἐπιτακτική τήν ἀνάγκη μεταφορᾶς τῆς ἔδρας τῆς ἐπισκοπῆς τό 1845 στήν Ραψάνη.

Δ. Ἡ Ραψάνη ἀποτελοῦσε στή μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα μία ἀπό τίς πιό εὐρωστες κομοπόλεις τῆς ἐν λόγῳ ἐπισκοπικῆς περιφέρειας. Ἐδῶ ἔφθασε τό 1877 ὁ νέος ἀρχιερέας τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος (τό συμπληρωματικό Λυκοστομίου, ἄγνωστο γιατί, εἶχε ἀπό χρόνια καταργηθεῖ) Ἀμβρόσιος Κασσάρας. Ἀπό τήν Ραψάνη ξεκίνησαν οἱ πρώτες καταγραφές τοῦ Κώδικα, γιά τόν ὁποῖο θά ἀναφερθοῦμε πιό κάτω. Ὅμως ἕνα χρόνο μετά, τόν Φεβρουάριο τοῦ 1878, κατά τήν διάρκεια τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στόν Ἀνατολικό Ὀλυμπο, πυρπολήθηκε ὁ ἐπισκοπικός οἶκος στή Ραψάνη καί καταστράφηκαν ὅλα τά προ-

σωπικά εἶδη, ἡ πλούσια βιβλιοθήκη καὶ τὰ ἄμφια τοῦ Ἀμβροσίου. Ἀναγκαστικά ἡ ἔδρα μεταφέρθηκε προσωρινά στὴν προσφιλή κοινόπολη τοῦ ἐπισκόπου, τὸ Λιτόχωρο, γιὰ ἓναν περίπου χρόνο.

Ε. Τὸ 1879 ἡ ἀνέγερση καὶ λειτουργία τῆς Μανιαρείου Σχολῆς στὰ Ἀμπελάκια καὶ ἡ ἀνάθεση ἀπὸ τοὺς διαχειριστὲς τοῦ Μανιαρείου κληροδοτήματος στὸν ἐπίσκοπο Ἀμβρόσιο τῆς προεδρίας τῆς Ἐφορείας τῆς Σχολῆς, τὸν ὑποχρέωσε νὰ ἀνακαινίσει τὸ κτίριο τῆς ἐπισκοπῆς καὶ νὰ μεταφέρει τὴν ἔδρα ἐκ νέου στὰ Ἀμπελάκια. Ἐδῶ παρέμεινε μέχρι καὶ τὴν κατάργησή της τὸ 1900 καὶ τὴ συγχώνευσί της μὲ τὴν μητρόπολη Λαρίσης, ἡ ὁποία ἀπὸ τότε μετονομάσθηκε σὲ Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος καὶ στὴν ὁποία ἡ Ἱερά Σύνοδος μετέθεσε τὸν Ἀμβρόσιο ὡς μητροπολίτη, μὲ τὸν τίτλο Λαρίσης, Πλαταμῶνος καὶ Φαναριοφερσάλων.

Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΚΑΣΣΑΡΑΣ [1877-1900]

Ὁ Κώδικας τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος ἀναφέρεται στὴν περίοδο τῆς θητείας τοῦ Ἀμβροσίου Κασσάρα (1877-1900), μὲ πρωτοβουλία τοῦ ὁποίου καὶ δημιουργήθηκε.

Τὰ βιογραφικά του στοιχεῖα μέχρι τὸ 1895 βασίζονται σὲ δύο αὐτοβιογραφίες πού διασώθηκαν. Ἡ πρώτη προτάσσεται τοῦ ὑπὸ συζήτηση Κώδικα καὶ περιέχει τὴν προσωπικὴ του πορεία μέχρι τὸ 1877, ἐνῶ ἡ δευτέρα παρατίθεται στὶς πρῶτες σελίδες τοῦ βιβλίου του «Ἡ ἐπισκοπὴ καὶ ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἱεράρχου», τὸ ὁποῖο κυκλοφόρησε τὸ 1895.

Ὁ Ἀμβρόσιος, κατὰ κόσμον Ἰωάννης Κασσάρας, γεννήθηκε τὸ 1844 στὴν Κάλυμνο καὶ σὲ ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του δὲν ἔπαυε νὰ μνημονεῖ τὴν δωδεκανησιακὴ καταγωγή του. Ἔκανε σοβαρὲς σπουδὲς στὴν πατρίδα του καὶ στὴν Ἀθήνα καὶ ἐν συνεχείᾳ φοίτησε καὶ ἀποφοίτησε μὲ ἄριστα ἀπὸ τὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης. Κατόπιν ἐργάσθηκε ἀρχικὰ ὡς ἱεροκίρκυκας στὰ Χανιά, στὴ συνέχεια ὡς διδάσκαλος στὸ Ἡράκλειο τῆς Κρήτης καὶ τὸ 1874 τοποθετήθηκε πρωτοσύγκελος στὴ μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Τὸν ἐπόμενο χρόνο (1875), σὲ ἡλικία 31 ἐτῶν, χειροτονήθηκε στὸν Ἅγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης ἀρχιερέας καὶ τοποθετήθηκε στὴν ἐπισκοπὴ Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὁρους μὲ ἔδρα τὴν Λιαριγκόβη τῆς Χαλκιδικῆς, τὴν σημερινὴ Ἀρναία. Τὸ 1877 μετατέθηκε στὴν ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος στὴ θέση τοῦ ἀποβιώσαντος Ἰακώβου.

Ἐδῶ θέλω νὰ σταθοῦμε λίγο. Ἡ μετακίνηση σὲ μιὰ ἐπισκοπὴ ἐκκλησιαστικά καὶ ἑδαφικά ὑποδεέστερη δὲν μπορεῖ εὐκόλα νὰ ἐξηγηθεῖ, ὅταν μάλιστα

λάβει κανείς υπ' όψιν του ότι ο Άμβρόσιος αποποιήθηκε και τήν περιόπτη θέση τῆς ἐπισκοπῆς Κυζίκου πού τοῦ πρότειναν. Ὁ ἴδιος στίς αὐτοβιογραφίες ἀναφέρει τήν μετάθεσή του χωρίς ὅμως κανένα σχόλιο. Ὁ δικηγόρος καί βουλευτής Λαρίσης Σοφοκλῆς Τριανταφυλλίδης, στό ἔργο του: *Περί Ἐκκλητίων Δικῶν ἐπισκόπων κατὰ τό ἐν Ἑλλάδι ἰσχύον Κανονικόν Δίκαιον* πού ἐκδόθηκε στόν Βόλο τό 1911 καί τοῦ ὁποίου ὁ πρόλογος εἶναι ἀφιερωμένος στόν Άμβρόσιο, θεώρησε τήν μετάθεσή του σάν ἀποτελεσμα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Ρωσίας στήν Κωνσταντινούπολη Παύλοβιτς Ἰγνάτιεφ πρὸς τίς τουρκικές Ἀρχές. Οἱ ἐνεργεῖες του αὐτές ἀποσκοποῦσαν στήν ἀπομάκρυνση τοῦ Άμβροσίου μέ κάθε τρόπο ἀπό τίς παρυφές τοῦ Ἁγίου Ὅρους, ἀφοῦ ὁ ἐπίσκοπος Ἱερισσοῦ καί Ἁγίου Ὅρους ἀντιστεκόταν σθεναρά στήν αὐξανόμενη μέ τόν χρόνο ρωσική πολιτική ἐπιρροή στήν περιοχὴ τῆς Ἱερᾶς χερσονήσου καί ἦταν ἐνάντιος στήν παραχώρηση μονῶν του. Αὐτό γιά ὅσους γνωρίζουν τό καθεστῶς πού ἐπικρατεῖ στήν ἀγιορειτικὴ πολιτεία φαντάζει λίγο δύσκολο, γιατί μπορεῖ ὁ τίτλος τῆς ἐπισκοπῆς νά συμπεριλαμβάνει καί τό Ἅγιον Ὅρος, ὅμως ὁ ἐπίσκοπος τῆς δέν ἔχει καμιά διοικητικὴ δικαιοδοσία σ' αὐτό. Ἐπομένως πρέπει ἀλλοῦ νά ἀνατρέξουμε γιά νά ἐρμηνεύσουμε τήν ἀνεξήγητη αὐτὴ μετάθεση. Ὁ Σοφ. Τριανταφυλλίδης ἀναφέρει καί μιὰ δευτέρη ἐκδοχή, ὅτι δηλαδή ὁ Άμβρόσιος προτίμησε τήν ἐπισκοπὴ Πλαταμῶνος, ἂν καί ἦταν φτωχὴ καί μικρὴ, γιατί βρισκόταν σέ ἀκτίνα ἐθνικῆς δράσεως. Αὐτὴ τὴν τολμηρὴ ἐξήγηση δίνει καί ὁ παλιὸς δημοσιογράφος τῆς Λάρισας Θρασύβουλος Μακρῆς, ὁ ὁποῖος προσθέτει ἐπὶ πλέον ὅτι ἔγινε ἔπειτα ἀπὸ ὑπόδειξη τοῦ Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἰωακείμ, τοῦ μετέπειτα Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ', μέ σκοπὸ νά βοηθήσει τὴν σχεδιαζόμενη Θεσσαλικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1878. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστός ὁ ἐπαναστατικὸς ρόλος πού διαδραμάτιζε τὴν περίοδο ἐκείνη ὁ ἐκάστοτε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, σέ συνεργασία μέ τὸν Ἑλληνα Πρόξενο, στήν μεγαλούπολη αὐτή.

Ἐναν περιόπτου χρόνου μετὰ τὴν ἀφιξὴ του στήν Ραϊράνη, ἡ ἐκκλησιαστικὴ του περιφέρεια βρέθηκε, ὅπως ἀναφέραμε, στό ἐπίκεντρο τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1878. Ὅπως ἦταν φυσικὸ, δέν μποροῦσε νά ἀδρανήσει. Ὅπλισμένος μέ θάρρος καί ἀνδρεία, μαζί μέ τὸν ἐπίσκοπο Κίτρος Νικόλαο καί τοὺς ἐπαναστάτες ὀπλαρχηγούς, βρέθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στήν πρώτη γραμμὴ τοῦ μετώπου. Ἀνέπτυξε ἀνάρτικο σῶμα, τέθηκε ἐπικεφαλῆς του, πολέμησε, καί σέ κάποια συμπλοκὴ μέ τοὺς Τούρκους ἐκεῖ κοντὰ στή Ραϊράνη, τραυματίσθηκε. Τὰ ὑπόλοιπα ἔχουν ἤδη ἀναφερθεῖ. Τό 1879 μετέφερε τὴν ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς στὰ Ἀμπελάκια καί τό 1881, μέ τὴν ἔνωση τῆς Θεσσαλίας μέ τό

έλληνικό βασίλειο, βρέθηκε ή επισκοπική του περιφέρεια διχοτομημένη. Ένα μέρος της, από τήν Αϊγάνη καί πάνω μέχρι τό Λιτόχωρο, παρέμεινε στό τουρκικό έδαφος καί ένσωματώθηκε στην επισκοπή Πέτρας, ένω τό υπόλοιπο πού βρέθηκε στό έλληνικό έδαφος, συνέχισε νά αποτελεί τήν επισκοπή Πλαταμώνος, μέ ποιμνιο όμως αριθμητικά μειωμένο.

Τήν εκπαιδευτική περίοδο 1882-83 τοῦ προτάθηκε ή διεύθυνση τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς στήν Ἀθήνα τήν ὁποία καί εὐχαρίστως ἀποδέχθηκε. Διάφοροι λόγοι ὅμως, τόν ἀνάγκασαν τόν Αὐγούστο τοῦ 1883 νά ὑποβάλει τήν παραίτησή του ἀπό τήν διεύθυνση τῆς Σχολῆς.

Τό 1896 ἀπεβίωσε ὁ μητροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος Γ΄ Πετρίδης. Πιό πρῖν, μέ βασιλικό διάταγμα εἶχε ἀποφασισθεῖ, λόγω τῆς ἐδαφικῆς συρρικνώσεως τῆς επισκοπῆς Πλαταμώνος τό 1881, ή συνένωσή της μέ τήν Μητρόπολη Λαρίσης. Λογικό ἦταν, μετά τόν θάνατο τοῦ Νεοφύτου, νά ἐποφθαλμιᾷ ὁ Ἀμβρόσιος τήν μετάθεσή του στή Λάρισα. Καί πραγματικά τόν Ἰανουάριο τοῦ 1900, ἔπειτα ἀπό ἔντονες παρασκηνακές διαβουλεύσεις, ή σύνοδος τῶν ἱεραρχῶν προέκρινε τελικά ὡς κανονικό ἀρχιερέα τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης τόν ἐπίσκοπο Πλαταμώνος Ἀμβρόσιο, ένω ή πρῶν ἐπισκοπική του περιφέρεια ένσωματώθηκε στή νέα μητρόπολή του.

Στήν Λάρισα ὁ νέος ἱεράρχης δραστηριοποιήθηκε ἔντονα ἀπό τήν πρώτη στιγμή. Ὅμως λόγω τοῦ ἐκρηκτικοῦ χαρακτήρα του δημιούργησε πολλές ἐχθρότητες, κατηγορήθηκε, ένδεχομένως ἄδικα, γιά διάφορα ἐκκλησιαστικά καί κανονικά παραπτώματα καί τό 1910 καθαιρέθηκε ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἀξιώματος τῆς ἀρχιεροσύνης. Μετά ἀπ' αὐτό ἐγκαταστάθηκε μόνιμα στό ἰδιόκτητο κτῆμα του στό Συκούριο, ὅπου σχόλαζε. Ἐκεῖ παρέμεινε μέχρι τό θάνατό του στίς 23 Ἀπριλίου 1818, σέ ἡλικία 74 ἐτῶν.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΚΩΔΙΚΑ

Ἡ ὕπαρξη τοῦ Κώδικα τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμώνος εἶναι γιά τούς περισσότερους ἄγνωστη. Πρῶτος τόν ἔκανε γνωστό, ἀλλά σέ πολύ λίγους, ὁ δημοσιογράφος Βάσος Καλογιάννης τό 1960, ὁ ὁποῖος τόν ἀντέγραψε σέ φύλλα γραφομηχανῆς. Ἡ ἀντιγραφή του ὅμως πρέπει νά ἔγινε ἀπό ἀπλό δακτυλογράφο χωρίς ἱστορικές γνώσεις καί, τό κυριότερο, χωρίς νά μπορεῖ νά διαβάζει παλαιά χειρόγραφα. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιατί ὑπάρχουν πολλά λάθη, εἰδικά στίς ἡμερομηνίες, παραναγνώσεις καί ὅσες λέξεις δέν μπορεῖ νά τίς διαβάσει ὁ ἀντιγραφείας, τίς παραλείπει. Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη τό κείμενο εἶναι ἐν πολλοῖς

ἀναξιόπιστο. Ὁ Καλογιάννης στὴν ἀντιγραφή τοῦ Κώδικα προέταξε ἓνα εἰσαγωγικό κείμενο ὀκτώ σελίδων, στὸ ὁποῖο στὴν οὐσία περιέχεται ἡ βιογραφία τοῦ ἐπισκόπου Ἀμβροσίου Κασσάρα, ὅπως τὴν εἶχε καταγράψει σὲ ἄρθρο του σὲ ἐφημερίδα τῆς Λάρισας ὁ Θρασύβουλος Μακρῆς, διευθυντὴς παλαιότερα τῆς ἐφημερίδος «Μικρά». Ἡ καταγραφή τῆς βιογραφίας ἔγινε τὴν Κυριακὴ 29ῆ Μαΐου τοῦ 1938, ἡμέρα ἀνακομιδῆς τῶν ὀστῶν τοῦ Ἀμβροσίου. Τὴν ἡμέρα αὐτή, κατὰ τὴν διάρκεια ἐπίσημης τελετῆς μεταφέρθηκαν τὰ ὀστά του σὲ εἰδικὸ μνημεῖο, τὸ ὁποῖο κατασκευάσθηκε στὸν προαύλιο χώρο δυτικὰ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης στὸ Συκούριο. Στὴν τελετὴ αὐτὴ εἶχε χοροστατήσει ὁ μητροπολίτης Λαρίσης καὶ μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Δωρόθεος, ἡ ὁμιλία τοῦ ὁποίου ἔχει διασωθεῖ. Πάνω στὸ μνημεῖο εἶχε τοποθετηθεῖ καὶ ἡ προτομὴ τοῦ Ἀμβροσίου, ἡ ὁποία ἔπειτα ἀπὸ κάποιον μικρὸ χρονικὸ διάστημα καταστράφηκε ἀπὸ τὴν πτώση κορμῶν παρακείμενου δένδρου κατὰ τὴν διάρκεια σφοδρῆς θύελλας.

Μετά ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή αὐτὴ ἀκολουθοῦν στὸ ἔργο τοῦ Καλογιάννη 333 σελίδες, ὅπου εἶναι ἀντιγραμμένος ὅλος ὁ Κώδικας. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου ἀκολουθεῖ παράρτημα 19 σελίδων, τὸ περιεχόμενο τῶν ὁποίων εἶναι ἄσχετο μὲ τὸν Κώδικα. Τὸ παράρτημα αὐτὸ περιέχει:

- ἓνα βεράτι [δίπλωμα] γιὰ τὰ προνόμια τῶν μητροπολιτῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀντιγραφή ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Προμηθεὺς» ποῦ ἐξέδιδε στὸ Βόλο στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα ὁ μοναχὸς Ζωσιμῆς Ἐσφιγμενίτης ἀπὸ τὸν Ἅγιο Λαυρέντιο Πηλίου.

- τὸ διάταγμα περὶ διαχωρισμοῦ τῆς ἀκινήτου περιουσίας τῆς Ἱ. Μ. Κομνηνείου Λαρίσης τοῦ 1933.

- ἔγγραφο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Ἱ. Ν. Ἁγ. Ἀθανασίου Ραιφάνης περὶ τῆς Ἱ. Μ. Μεταμορφώσεως Ραιφάνης τοῦ 1951.

- καὶ δύο πρακτικὰ συνεδριάσεων τοῦ τοπικοῦ συμβουλίου τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Λαρίσης τοῦ 1954.

Τὸ κείμενο τῆς ἐργασίας αὐτῆς τοῦ Βάσου Καλογιάννη εἶναι δακτυλογραφημένο μὲ τὰ πενιχρὰ μέσα ἀντιγραφῆς τῆς ἐποχῆς, σὲ λεπτὸ καὶ διαφανές χαρτί καὶ πρέπει νὰ κυκλοφόρησε σὲ ἐλάχιστα ἀντίτυπα, ὅσα διπλαδὴ εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ τυπώσει μιά γραφομηχανή.

Ἐρχόμαστε τώρα στὸ κύριο θέμα μας. Ὁ «Κώδιξ τῆς Ἱερᾶς Ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος 1877» εἶναι ἓνας τόμος μεγάλων διαστάσεων [35 ἐκ. ὕψος, 24 ἐκ. πλάτος]. Ἔχει 190 σελίδες, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ τελευταῖες τέσσερες εἶναι λευκῆς.

Εἶναι δεμένος σέ βιβλίο καί ἔχει χοντρά ἐξώφυλλα ἀπό χαρτόνι. Διατηρεῖται σέ καλή κατάσταση καί παρουσιάζει τίς ἀπλές φθορές τῆς πολυχρησίας. Τά φύλλα του ἔχουν ἀχνές μαῦρες ὀριζόντιες γραμμώσεις καί ἐρυθρές καί γαλάζιες κάθετες. Οὐσιαστικά εἶναι ἓνα μεγάλο τετράδιο, δεμένο μέ χοντρά ἐξώφυλλα, ἀπό αὐτά πού χρησιμοποιοῦν συνήθως οἱ λογιστές στά βιβλία ἐσόδων καί ἐξόδων. Ὁ Κώδικας ἔχει πολλούς γραφεῖς, κυριαρχεῖ ὁμως, ὡς ἐπί τό πλείστον, ἡ χαρακτηριστική γραφή τοῦ ἐπισκόπου Ἀμβροσίου, ἡ ὁποία εἶναι καθαρή, καλλιγραφική, εὐανάγνωστη, γραμματικῶς καί συντακτικῶς ἄρτια καί συντεταγμένη στήν καθαρεύουσα γλῶσσα τῆς ἐποχῆς. Ἐνδιάμεσα υπάρχουν καί ἄλλοι γραφικοί χαρακτῆρες μέ ἀνορθογραφίες καί ἀσύντακτες προτάσεις, οἱ ὁποῖες προέρχονται συνήθως ἀπό ὀλιγογράμματος ἱερεῖς τῆς Ἐπισκοπῆς. Οἱ καταγραφές εἶναι ὅλες μέ τήν σκούρα μώβ μελάνη τῆς ἐποχῆς καί μόνο πρὸς τίς τελευταῖες σελίδες ἀλλάζει καί γίνεται ἡ γνωστή μπλέ μελάνη.

Ὁ Κώδικας φαίνεται καθαρά ὅτι ἔχει ὑποστει πρόσφατες ἐπεμβάσεις ἀπό ἐρευνητές καί ἀναγνώστες του, οἱ ὁποῖοι ἄφησαν ζωηρά τά ἴχνη τους. Ἀρχικά τά βέβηλα αὐτά χέρια χρησιμοποίησαν κόκκινο στυλό Bic γιά νά διαχωρίσουν τό κείμενό του σέ διάφορα κατά τήν γνώμη τους κεφάλαια, ἀριθμημένα ἀπό 1 ἕως 60. Ἐπίσης σέ πολλές περιπτώσεις χρησιμοποίησαν στυλό μέ μπλέ ἀνεξήγητη μελάνη, γιά νά διευκρινίσουν στόν ἀντιγραφέα ὀρισμένες λέξεις καί ὀνόματα δυσανάγνωστα σέ ἓνα ἄπειρο μάτι, ἢ γιά νά ὑπογραμμίσουν σημεῖα πού τούς ἐνδιέφεραν. Σήμερα ὁ Κώδικας τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος εἶναι ἀπόκτημα τοῦ Λαογραφικοῦ καί Ἱστορικοῦ Μουσείου τῆς Λάρισας, ἡ παλιά διεύθυνση τοῦ ὁποίου φρόντισε νά τόν συντηρήσει.

Στίς 185 χρησιμοποιημένες σελίδες τοῦ Κώδικα εἶναι καταγεγραμμένη ὅλη ἡ δραστηριότητα τῆς ἐπισκοπῆς Πλαταμῶνος κατά τό ὕστατο χρονικό διάστημα τῆς ὑπαρχῆς της, δηλαδή ἀπό τό 1877 μέχρι τό 1900, χρονολογία κατά τήν ὁποία, ὅπως εἶδαμε πῶς πάνω, ἡ ἐπισκοπή καταργήθηκε καί ἐνσωματώθηκε μέ τήν Μητρόπολη Λαρίσης. Ἡ περίοδος αὐτή τῶν 23 ἐτῶν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στήν θητεία τοῦ τελευταίου ἱεράρχη της, τοῦ Ἀμβροσίου Κασσάρα, στήν πρωτοβουλία τοῦ ὁποίου ὀφείλεται καί ἡ δημιουργία τοῦ Κώδικα. Στίς σελίδες του:

– περιλαμβάνει τήν ἐπίσημη ἀλληλογραφία τῆς ἐπισκοπῆς μέ τίς ἐκκλησιαστικές καί πολιτικές ἀρχές, τήν ἐπικοινωνία της μέ τίς μονές, τούς ναούς καί τούς κληρικούς τῆς δικαιοδοσίας της καί πολλά ἄλλα ἔγγραφα.

– καταγράφει δικαιοπραξίες [κληρονομικές πράξεις, διαζύγια, ἐπίλυση διαφορῶν μεταξύ του χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, κλπ.] κατά τήν περίοδο τῆς Τουρ-

κοκρατίας [1877-1881]. Ός γνωστόν, ή δικαιοδοσία αυτή του έκαστοτε ιεράρχη είχε δοθει από τίς τουρκικές Άρχές από πολύ παλιά. Μετά τίν ενσωμάτωσι όμως τής περιοχής στο Έλληνικό Βασίλειο δικαιοπραξίες δέν υπάρχουν στον έν λόγω Κώδικα, καθώς ή δικαιοδοσία αυτή περιήλθε ώς γνωστόν στίς δημόσιες Άρχές, όπως άλλωστε γίνεται και σήμερα.

— επίσης καταγράφει νομοκανονικές πράξεις [έπιτίμια, αποφάσεις του επισκοπικού δικαστηρίου, προσωρινές τιμωρίες και παύσεις μοναχών και άλλα τινά].

— ή μεγαλύτερη έκτασή του όμως, ιδίως τά τελευταία χρόνια, καταλαμβάνεται ώς επί τό πλείστον από άδειες γάμων που εξέδιδε ή επισκοπή σε όλους τούς οικισμούς τής δικαιοδοσίας της.

Συμπερασματικά, ό Κώδικας αυτός μās δίνει πολύτιμες και άγνωστες μέχρι σήμερα πληροφορίες για τίν συγκεκριμένη περίοδο σε πολλούς τομείς τής κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής ολόκληρης τής επισκοπικής επικράτειας Πλαταμώνος, ή όποία εκτεινόταν από τό Λιτόχωρο μέχρι τό Μακρυχώρι και από τούς Γόννους και τόν Παραπόταμο έως τό Συκούριο και τίν Καρίτσα.

Ό Κώδικας αρχίζει τίς έγγραφές του από τίν 1η Απριλίου 1877 με δύο περίτεχνες υπογραφές του Άμβροσίου κατά τά βυζαντινά πρότυπα και ακολουθει σύντομο αυτοβιογραφικό σημείωμα του ίδιου, τό όποιο καταλαμβάνει 1,5 σελίδα. Ακολουθούν τά έγγραφα έκλογής και εγκατάστασης του Άμβροσίου στην επισκοπή, οι παρααινέσεις προς τό ποιμνίο του και αρκετές διαθήκες και διαζύγια. Οι καταγραφές έδω καλύπτουν τίν περίοδο 1877-1881, όταν ή περιοχή βρισκόταν κάτω από τόν τουρκικό ζυγό.

Άπό τί σελίδα 25 του Κώδικα αρχίζει ή επίσημη άλληλογραφία τής επισκοπής «μετά τής Ιερās Συνόδου του Βασιλείου τής Ελλάδος, προτασσομένων των Έκκλησιαστικών Γραμμάτων τής κανονικής χειραφετήσεως». Προηγούνται δηλαδή τά πατριαρχικά γράμματα προς τίν Ιερά Σύνοδο και τόν επίσκοπο Πλαταμώνος, τά όποια ουσιαστικά επιτρέπουν τίν παραχώρησι τής επισκοπής Πλαταμώνος «κάτ' οικονομίαν» στην Έκκλησία τής Ελλάδος, επειδή «...τά εκκλησιαστικά, ταίς πολιτικαίς επικρατείαις και διοικήσεσι συμμεταβάλλεσθαι είωθεν». Έπεται ή άλληλογραφία μεταξύ επισκοπής και Ιερās Συνόδου τής Έκκλησίας τής Ελλάδος, με τίν όποία αποδέχεται ό Άμβρόσιος τίν νέα διοικητική ύπαγωγή τής υπ' αυτόν νέας Επισκοπής.

Άπό τίν σελίδα 33 του Κώδικα και μέχρι τό τέλος καταγράφεται ή συνήθης δραστηριότητα κάθε επισκοπής. Προηγείται ό αύξων αριθμός, ό όποιος κάθε αρχή του έτους, έν είδει πρωτοκόλλου, ανανεώνεται, ακολουθει ή ήμε-

ρομηνία και έν συνεχεία περιγράφεται έν συντομία ή αναφερόμενη πράξη, π.χ. «Απολυτήριο γράμμα τῷ έκ Νεζεροῦ παπαΣτεργίῳ Οἰκονόμου», ή «Απάντησις πρὸς τό ὑπ' ἀριθμ. πρωτοκόλλου 593 ἔγγραφον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου...», ή «Ἄδεια γάμου έκ τοῦ χωρίου Νυκτερέμ, Ἀποστόλου Χρυσάφη καί Αἰκατερίνης Κ. Κόλκου, ὁ μέν εἰς δεύτερον, ή δέ εἰς πρῶτον». Πολλές φορές ἀναφέρεται τό ἔγγραφο, χωρίς ὅμως νά καταγράφεται τό θέμα του. Κατά τό χρονικό αὐτό διάστημα (1881-1900) μόνον οἱ ἀποφάσεις τοῦ Ἐπισκοπικοῦ Δικαστηρίου εἶναι ἐκτενεῖς καί κατά κάποιο βαθμό λεπτομερεῖς, χωρίς ὅμως τίν ἀναφορά τῶν μαρτύρων καί τίν κατάθεσὶ των. Ἀπό τίν προσεκτικὴ ἀνάγνωσις ὄλων τῶν ἀναφορῶν τοῦ Κώδικα μπορεῖ κάποιος προσεκτικὸς ἐρευνητὴς νά συμπεράνει τίς κινήσεις καί τίν θρησκευτικὴ καί κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ ἐπισκόπου. Νά ἀνιχνεύσει τίν ιδιαίτερη εὐαισθησία του σέ ὀρισμένα θρησκευτικὰ θέματα. Νά ἀντιληφθεῖ τίν ἀγάπη καί τίν στοργή του γιὰ τίν Κομνίνηιο, ὅπως προσδιορίζεται στόν Κώδικα ή Μονή τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Στομίου, ἀλλά καί νά αἰσθανθεῖ τίν ἀπογοήτευσί του γιὰ τό μορφωτικό ἐπίπεδο τῶν μοναχῶν πού τίν ἐπανδρῶνουν, μηδέ καί τοῦ ἡγουμένου ἐξαιρουμένου. Νά διαγνώσει τίς ἔντονες ἀντιθέσεις του μέ τόν Νομάρχη Λαρίσης καί τίς δημόσιες ὑπηρεσίες, ιδιαίτερα δέ μέ τό Δημόσιο Ταμεῖο. Νά ἐντυφίσει στίς χρόνιες προστριβές πού εἶχε μέ τούς δημάρχους καί τούς τοπικούς ἄρχοντες τῆς ποιμαντικῆς του δικαιοδοσίας γιὰ ποικίλα θέματα, ὅπως λ.χ. τίν καταπάτησις ἀπό τόν ἐπίσκοπο τῆς νηστείας τοῦ Δεκαπενταύγουστου, πού εἶχε σάν συνέπεια τίν ἀναφορά τοῦ γεγονότος ἀπό τόν δήμαρχο Εὐρυμενῶν [Στομίου] στό Νομάρχη καί στήν Ἱερά Σύνοδο. Νά ἀναγνωρίσει τίν ἀγάπη του γιὰ τό Μεγάλο Κεσερλί (Συκούριο), ὅπου εἶχε μαζί μέ τόν ἀδελφὸ του Μιχαήλ Κασσάρα καί τούς ἄλλους συγγενεῖς πού φρόντισε νά φέρει ἀπό τίν Κάλυμνο, μεγάλη κτηματικὴ περιουσία καί προσωπικὴ κατοικία. Νά παρακολουθήσει τίς μετακινήσεις του ἐντός καί ἐκτός τῶν ὁρίων τῆς ἐπισκοπῆς, τίν παρεπιδημία του τούς χειμερινούς μῆνες στό Συκούριο, τίν ἀλληλογραφία του μέ βιβλιοπωλεῖα καί ἐφημερίδες τῶν Ἀθηνῶν καί τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὰ ὅποια φαίνεται ὅτι τόν τροφοδοτοῦσαν μέ ὑλικὸ γιὰ νά ἐνημερώνεται καί νά μορφώνεται, τίν αὐστηρὴ συμπεριφορὰ του πρὸς τούς κληρικούς τῆς ἐπισκοπῆς, τούς διδασκάλους καί μέρος τοῦ ποιμνίου του. Τέλος, ὁ κώδικας βρῖθαι ἀπό ἐπιτίμια σέ πιστούς καί ἀπό προσωρινές παύσεις καί τιμωρίες κληρικῶν, τίς ὁποῖες ὅμως πολὺ σύντομα τίς ἀναιρεῖ.

Θά κλείσω τό κείμενό μου μέ μιὰ παρομιώδη ἀντιδικία πού εἶχε μέ τόν Ταμία Λαρίσης καί ή ὁποία ἀναφέρεται στίς σελίδες τοῦ Κώδικα. Ὁ τελευ-

ταίος, στίς συναλλαγές πού εἶχε μαζί του, ἐπειδή ποιός γνωρίζει τί διαφορές εἶχαν μεταξύ τους καί τί πίεση θά δεχόταν ἀπό τόν Ἀμβρόσιο, ἀλλά καί πόσο δύστροπος μπορεῖ νά ἦταν καί ὁ ἴδιος ὁ Ταμίας, ἦλθαν σέ ἔντονη ἀντιπαράθεση. Τό γεγονός αὐτό ἀνάγκασε τόν Ἀμβρόσιο νά ὑποβάλει ἀναφορά πρὸς τόν Νομάρχην καί νά τοῦ ἀναφέρει ὅτι ὁ Ταμίας «δέν ἐξώφλησε τρίς τὰ ἐντάλματά μου μέ δίκαιον νόμισμα, ἀλλά μέ εἰκοσάλεπτα καί χαλκόν». Τόσο μεγάλη φαίνεται πὼς θά ἦταν ἡ ἀντιπαράθεση μεταξύ τους, ὥστε κάθε φορά πού ὁ ἐπίσκοπος πήγαινε νά παραλάβει τόν μισθό ἢ τὰ ἐπιδόματά του, ὁ Ταμίας δέν τόν ἐξοφλοῦσε μέ μεγάλα χαρτονομίσματα, ἀλλά μέ χάλκινες πενταροδεκάρες.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Παπαδημητρίου Νόννα, *Ἡ Ἐπισκοπή Πλαταμῶνος καί Λυκοστομίου. (Ἱστορική Γεωγραφία Τοπική Ἐκκλησιαστική Ἱστορία)*. Ἔκδοσις Β' ἐπισημμένη. Ἀθήνα, 2007, σ. 464.

[Ἀμβρόσιος Κασσάρας]. *Ἡ ἐπισκοπή καί ὁ ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἱεράρχου*. Ἐν Ἀθήναις, 1895, σ. 304.

[Συλλογικό], *Ἅγιος Δημήτριος Στομίου*. Ἐπιμέλεια Σταῦρος Γ. Γουλούλης καί Σταυρούλα Τ. Σδρόλια, Λάρισα. 2010, σ. 448.

Βακαλόπουλος Ἀπόστολος. *Τά Κάστρα τοῦ Πλαταμῶνα καί τῆς Ὀριᾶς Τεμπῶν καί ὁ Τεκές τοῦ Χασάν Μπαμπά*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 128.

Μουτσόπουλος Νικόλαος, «Τά Θεσσαλικά Ἀμπελάκια». *Ἐπιθεώρησις Ἡῶς*, Ἀφιέρωμα «Θεσσαλία», Ἀθήνα, 1966.

Λεονάρδος Ἰωάννης, *Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία*, Πέστη 1836.